

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО, ІСТОРІОГРАФІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ

УДК 930.2

Тетяна Каросва

Вінницький державний педагогічний університет ім. Михайла Коцюбинського,
доктор історичних наук, доцент (Україна)

Інскрипт як історичне джерело

Анотація. *Інскрипт – це дарчий, власноруч виконаний дарувальником, напис на книзі/фото/предметі/документі. Він може бути шаблонним і оригінальним. Як правило, інтерес викликають інскрипти відомих людей та оригінальні інскрипти, проте для істориків такі написи як досить масове явище є також джерелом інформації про типове. Якщо самий інскрипт, насамперед, є джерелом біобібліографічної інформації, то сукупність інскриптів є джерелом інформації про соціальну взаємодію певної особи, її соціальний чи професійний статус, про соціальні контакти населення певного регіону та певної епохи.*

Ключові слова: *інскрипт, автограф, маргіналістика, дарчий напис, історичне джерело*

Інскрипт у широкому розумінні – це напис. Він побутує у різних жанрових і літературних статусах. За змістом він може бути від привітального до надгробного, від особистого до офіційного, за формою – і прозовим, і поетичним. У вітчизняній гуманітарній традиції під ним розуміють дарчий власноруч виконаний напис і асоціюють з ширшим колом написів – автографами.

Про такі автографи накопичений чималий емпіричний матеріал, підготовлено чимало альбомів і каталогів їх колекцій, написано чимало бібліофільських есе. Автографи активно колекціонують, експонують, купують, підробляють, але досі не має аналітичних публікацій, практично не розроблено критерії їхнього аналізу, методологічний та поняттєвий апарати. Лише колекціонери більш-менш визначилися з розрізненням видів автографів у залежності від їхньої форми, змісту (підпис, лист, документ, рукопис твору), розміщення (на книзі, предметі, документі, фото) або розміру аркушів паперу, на якому їх розміщено тощо.

Хоча у вітчизняній історичній науці існує традиція вивчення автографів маргіналістикою, проте інскрипти досі не є об'єктом спеціального глибокого дослідження. Серед істориків, які спеціально вивчали дарчі написи, треба відзначити доробок О.М. Апанович [1-3] та згадати публікацію Т.І. Хорхордіної [10]. Найактивніше інскрипти вивчають книгознавці [4-6; 9], а також текстологи та біографи. Якщо для книгознавців дарчий напис є тим елементом, який робить конкретний примірник видання оригінальним, розкриває історію його побутування, то текстологи розглядають його як самодостатній текст, біографи – як додаткове джерело біографічної інформації про його автора чи адресата.

Нас цікавлять інскрипти як інформаційні самодостатні мовні повідомлення з чіткою метою, орієнтовані на адресата. Кожний, хто коли-небудь підписував комусь книгу/фото/предмет/документ, знає, що у спонтанній ситуації такі написи робляться автоматично за шаблоном. Водночас, очевидно, що відступи від таких шаблонів свідчать про специфічний характер стосунків між тим, хто дарує книгу/фото/предмет/документ і тим, кому вона/він призначається. Дарчий напис у такому випадку – це знак особливого ставлення. Його текст залежить від ступеня близькості людей, обставин їхнього знайомства. Легко розрізнити формальний напис, зроблений колезі по роботі або вищестоящій особі, і автограф, адресований близькій людині.

Інскрипти можуть бути різноманітними за стилем: написи-вітання, написи-спогади, зізнання в дружбі, свідчення пошани, вдячності і поваги, відгуки на певні події тощо. Написи, адресовані друзям або членам родини, можуть бути написані розмовною мовою, водночас трапляються приписані звороти мови, які свідчать про вшанування та відданість нижчої за соціальним статусом особи по відношенню до вищої. Трапляються автографи з докладним перерахуванням заслуг і чеснот адресата, із зазначенням причини, з якої книга/фото/предмет/документ підноситься саме цій людині. Безумовно, вони свідчать про певну старанність при складанні дарчого напису та бажання зробити його неповторним і пам'ятним.

Як правило, вчених цікавлять інскрипти відомих людей, й історики не є виключенням, проте для останніх інскрипти як досить масове явище є також джерелом інформації про типову культуру спілкування, соціальні зв'язки певної особи, на певній території чи певної епохи. Якщо окремі виразні написи характеризують особистість, то типові написи – соціальне середовище, епоху. За соціологом М. Моссом, дар відіграє фундаментальну соціальну роль в інтеграції

суспільства [7]. За цією начебто безкорисною дією приховується примус. У певних ситуаціях суспільство чекає від людини, що вона буде дарувати і вона вимушена це робити, аби відповідати цим очікуванням. Іноді вона обдаровує людей, яких не знає (фанів знаменитостей, прихильників політиків) чи навіть таких, хто їй неприємний. Водночас отримувач подарунку опиняється в ситуації, коли він вимушений у який спосіб віддячити дарувальнику. Невипадково соціолог літератури А.І. Рейтблат вважає інскрипт етикетною формулою особисто-публічних відносин [8, с. 163, 165]. Самий факт дару засвідчує позитивне ставлення до адресату (можливо, навіть безадресне, безособове, яскравим прикладом є автограф-сесії), але зміст, формула інскрипта нюансує це ставлення. Крім того, інскрипт робить публічним зв'язок між дарувальником і обдарованим, і вони обидва розуміють і дотримуються цієї практики.

Вивчаючи власне інскрипт (його зміст, дату, населений пункт, місце його розташування, характер і спосіб його виконання та побутування), зацікавлення викликає й сама подарована книга/фото/предмет/документ в цілому. Наприклад, книга може розглядатися з різних позицій: сама книга як об'єкт (книга чи відбиток статті, тематико-типологічна характеристика видання, рік і місце друку), автор напису (чи має відношення до видання, професія).

Інскрипт ілюструє соціальну взаємодію, професійні та приватні контакти особи (і дарувальника, і обдарованого), додає штрихи до її портрету та її середовища, і навіть ширше – соціального чи професійного прошарку, епохи чи території. Інскрипт може уточнити дату виходу книги з друку, появи фото/документу, справжнє прізвище автора видання, друкованого під псевдонімом тощо. Він може окреслити коло знайомств автора, характер взаємодії з адресатом напису (соціальну дистанцію, ієрархію), з'ясувати час перебування у конкретному місці (найчастіше дарувальника). Дати, які майже завжди присутні у дарчих написах, іноді дозволяють встановити, з якого приводу було подаровано книгу/фото/предмет/документ.

Досліджуючи інскрипти на книгах відділу рідкісних і цінних видань Вінницької ОУНБ ім. К.А. Тимірязєва, ми звернули увагу на те, що вони є цінним історичним джерелом інформації про культурне та інтелектуальне життя провінції [11]. Вони засвідчують, що провінційна Вінниця першої половини ХХ ст. не була вже надто відірваною від адміністративних, ділових або наукових центрів країни; наочно демонструють широкі ділові, інтелектуальні та родинні контакти з досить широким колом відомих осіб минулого.

Наприклад, дарчі написи на книгах з бібліотеки вінничанина П. О. Адріанова (1855–193?) свідчать про його наукові та приятельські контакти з провідними антикозознавцями дореволюційної Російської імперії [11, с. 6-7]. Адріанов, закінчивши у 1876 р. Петербурзький історико-філологічний інститут, готувався до наукової кар'єри. Відбувши наукові відрядження в європейських університетах, почав викладати у Ніжинському історико-філологічному інституті князя Безбородько, проте через кілька років став чиновником Міністерства народної освіти. Кар'єру свою завершив помічником попечителя Київського навчального округу у Вінниці у 1907 р. Виконуючи обов'язки чиновника він не полишав наукової діяльності. З його бібліотеки походять 9 книг (переважно відбитки статей) з інскриптами його сокурсника, видатного епіграфіста, академіка В. В. Латишева (1855-1921) [11, с. 41-42]. Завдяки дарчим написам з'ясовано, що П. О. Адріанов товаришував також з професорами А. В. Добіашем (1846-1911), Г. Е. Зенгером (1853-1919), Ю. А. Кулаковським (1855-1919), О. Я. Тиховим (185? – після 1914). Академік, міністр народної освіти Г. Е. Зенгер надіслав йому щонайменше 11 своїх праць [11, с. 31-32], професори Ю. А. Кулаковський – 2 [11, с. 39-40], А. В. Добіаш – 1 [11, с. 27], О. Я. Тихов – 1 [11, с. 71]. Усі колеги засвідчували дарчими написами: *«Его Превосходительству Глубокоуважаемому Павлу Александровичу Адріанову авторъ [А.В. Добіаш]; Многоуважаемому Павлу Александровичу Адріанову на память отъ автора [Г.Е. Зенгер]; «Павлу Александровичу Адріанову съ пожеланіями скорого выздоровленія Автор [Г.Е. Зенгер]; [... Павлу Александровичу Адріанову съ почтеніем отъ автора» [О.Я. Тихов]* – щирі поваги до адресата. Вони вважали за честь підтримку стосунків з П. О. Адріановим, мешканцем провінційної Вінниці. До речі, не можна не згадати ще й доньок цих вчених відомих В. П. Адріанову-Перетц, О. А. Добіаш-Рождественську, Т. Г. Цявловську та М. Г. Ашукіну (обидві уродж. Зенгер).

Розмаїття автографів відомих російських державних, політичних та військових діячів Російської імперії, що походять із родової бібліотеки Гейденів з Сутисок (тепер Тиврівський р-н), наочно демонструють широкі соціальні зв'язки цієї родини та її високий статус в імперському суспільстві країни [11, с. 19-20]. За бібліотекою графа Д. Ф. Гейдена (1862-1926), який очолював Вінницьке повітове земство і чимало зробив для економічного та культурного розвитку краю, можна відстежити якими книгами він користувався у громадській діяльності. А от інскрипти ще раз підкреслюють близькість його контактів з певними особами, наприклад, А. А. Кофодом (1855-1948) [11, с. 38], який був одним з ідеологів земельної реформи в Російській імперії, фахівцем з розверстання земель. Ймовірно, їхні зустрічі були продиктовані інтересом одного до іншого через їхній досвід організації землекористування землею. Враховуючи армійські контакти

та роль Д. Ф. Гейдена у проголошенні Української держави, можна зробити деякі припущення щодо обставин того, чому саме О. Ф. Гілленшмідт (1867-1942) очолив у 1919 р. офіцерський табір у Німеччині, де утримувалися евакуйовані наприкінці попереднього року офіцери армії Української держави. Його дарчий напис: *«Старому товарищу, дорогому Графу Дмитрію Федоровичу Гейдену на добрую память отъ автора А. Гилленшмидта. 2 января 1901 г. С. Петербургъ»* [11, с. 23].

Упродовж 1899-1917 рр. міським головою Вінниці був М. В. Оводов (1864-1942). Зрозуміло, що завдяки посаді він отримував чимало книг. Вивчаючи доступні для нас інскрипти можна стверджувати, що це були щирі почуття. Так, Й. А. Костецький (?-?), лікар Вінницької окружної психіатричної лікарні (1897-1910), міг лише старому знайомому адресувати такі слова *«Многоуважаемому дорогому товарищу Николаю Васильевичу Оводову отъ автора»* [11, с. 37]. Водночас вчитель Є. І. Зефіров (?-190?), син настоятеля міського собору, особисто ніяк не залежав від міського голови, проживаючи поза Вінницею, проте написав: *«Николаю Васильевичу Оводову. Глубокоуважаемому и добрейшему знакомому моему <...> на добрую память. Гор. Винница 17.01.1906.»* [11, с. 32]. Саме через М. В. Оводова до Вінницької міської бібліотеки потрапили книги російського вченого-економіста І. Х. Озерова (1870-1942). Його напис *«Винницкой городской библиотеке отъ автора в дар»* [11, с. 52] був шаблонним, проте фіксує зв'язки з нашим містом і унаочнює його опікування у столиці кредитними справами Вінниці.

Природно, що бібліотека стає місцем зустрічей та контактів авторів, тому нікого не дивує широта її контактів. Так, Вінницькій філії ВБУ при ВУАН із задоволенням і розумінням акту дарування передавали книги українські вчені літературознавець М. З. Левченко (1903-1934), історики С. С. Дложевський (1889-1930) і М. Є. Слабченко (1882-1952), хімік Л. К. Морейніс (1886-1936), медики Ю. Я. Фішензон (1885-1939), М. М. Болярський (1881-1939) тощо [11, с. 12-13, 26, 42-43, 49, 63, 74]. Їхні інскрипти шаблонні та ділові, але окреслюють коло наукових контактів бібліотеки.

Уже у 1930-ті рр. бібліотеку відвідували українські письменники, серед яких були І. Ле (1895-1978), Д. І. Бузько (1891-1937) тощо. Їхні написи різноманітніші та індивідуальні: *«Вінницькій центр. б-ці на спогад про нашу першу, але добру зустріч. Іван Ле. 4/XI-33 Вінниця»*; *«Від автора – книгозбірні Вінниці на знак авторового захоплення Вінницею та її населенням, особливо жіночим. 20. XII. 28 Д. Бузько»* [11, с. 15, 42]. Тоді ж залишив свої праці відомий дослідник провінційного екслібриса С. О. Сильванський (1893-1937) [11, с. 62]. Як відомо, з регіональним науковим і бібліотечним життям Поділля 1920-х рр. був пов'язаний В. Д. Отамановський (1893-1964), який уже у 1960-х рр. залишив на згадку про себе автореферат з дарчим написом [11, с. 53-54].

Вінницькій бібліотеці «Просвіти», що існувала упродовж 1917–1920 рр., також вважали за потрібне дарувати свої книги. Український письменник і державний діяч, міністр юстиції Директорії УНР Д. В. Маркович (1848-1920) на збірці своїх творів залишив напис *«Приношу сей мій невеличкий дар «Просвіті» у Вінниці. Сії твори – кров серця мого, сок – нервів моїх, тут моя віра и надія виявлена в кайданних умовах проклятії цензури и неволі. Травня 18 день, 3 місяця 1917 р. Автор Дмитро Маркович»* [11, с. 45-46]. Він був міністром в уряді С. С. Остапенка (1881-1937), який написав: *«В Дари Бібліотеки Вінницької Просвіти від автора 15. V. 20 р.»* [11, с. 53].

Отже, інскрипт насамперед є джерелом біобібліографічної інформації, сукупність інскриптів є джерелом історичної інформації про соціальну взаємодію певної особи, населення певного регіону та певної епохи, іноді чи не єдиним джерелом.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Апанович Е. М. Вкладные, владельческие, дарственные записи и приписки переписчиков XVI-XVIII вв. на рукописных книгах ЦНБ АН УССР // История книги и издательского дела : сб. науч. тр. Ленинград, 1977. С. 22-52.
2. Апанович Е. М. Записи на рукописных книгах ЦНБ АН УССР // Проблемы рукописной и печатной книги : сб. науч. тр. Москва, 1976. С. 70-86.
3. Апанович Е. М. Исторические записи на старопечатных и рукописных древних книгах // История СССР. 1979. №2. С. 151-161.
4. Будагова Л.Н. Дарственные надписи на книгах как источник культурно-исторической информации // Книга в пространстве культуры : тез. науч. конф. Москва, 1995. С. 10-13.
5. Голубовский Е.М. Библиофильское изучение инскриптов // Актуальные проблемы теории и истории библиофильства : тез. сообщ. науч.-практ. конф. Ленинград, 1985. С. 26-28.
6. Ильина О.Н. Автографы, дарственные и владельческие надписи, инскрипты, маргиналии: к уяснению понятий // Книжное дело на Северном Кавказе: история и современность. Краснодар, 2007. Вып. 4. Ч. 1. С. 201-213.

7. Мосс М. Опыт о даре // Мосс М. Общества, обмен, личность. Труды по социальной антропологии. Москва, 2011. С. 134-285.
8. Рейтблат А.И. К социологии инскрипта // Рейтблат А.И. Писать поперек: ст. по биографике, социологии и истории литературы. Москва, 2014. С. 157-165.
9. Сидоренко Л.Н. Дарственная надпись на книге как предмет научного исследования // Книга и сцена. Москва, 1999. С. 182-187.
10. Хорхордина Т.И. Автографы на книгах как исторический источник: к биографии П.П. Смирнова (1882–1947) // Источниковедение и историография в мире гуманитарного знания : докл. 14-й науч. конф. Москва, 2002. С. 490-494.
11. Litera scripta manet : каталог автографів на книгах відділу рідкісних і цінних видань Вінницької ОУНБ ім. К.А. Тімірязєва / авт. кол.: Т.Р. Кароева (уклад., авт. передмови), О.В. Сафронова, Л.Б. Сенік. Вінниця, 2016. 88 с. : іл.

Татьяна Кароева

Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского,
доктор исторических наук, доцент (Украина)

Инскрипт как исторический источник

Аннотация. *Инскрипт – это дарственная собственноручно выполненная дарителем надпись на книге/фото/предмете/документе. Она может быть шаблонной и оригинальной. Как правило, интерес вызывают инскрипты известных людей и оригинальные инскрипты, однако для историков подобные надписи как достаточно массовое явление являются источником информации о типичном. Если сам инскрипт – прежде всего, источник библиографической информации, то совокупность инскриптов – источник информации о социальном взаимодействии определенного лица, его социальном или профессиональном статусе, социальных контактах населения определенного региона и определенной эпохи.*

Ключевые слова: *инскрипт, автограф, маргиналистика, дарственная надпись, исторический источник*

ABSTRACT

Tetiana Karoyeva

Vinnitsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsiubynsky,
Dr (History), Associate Professor (Ukraine)

Inscription as a Historical Source

In the historical science of our country, inscriptions are deemed to be a dedicatory inscription made by the grantor with his/her own hand on a book, photo, document or other item. Inscriptions are also associated with a wider range of hand letterings known as autographs but unlike the latter, inscription represents self-sufficient addressee-oriented verbal message having clear purpose. Inscriptions could be stereotype or original. Their content depends on the degree of persons' intimacy and circumstances of their acquaintance. Inscriptions may have various styles: welcoming lettering, expression of remembrance, declaration of friendship, expression of deference, thanks and respect, comment on some events etc.

As a rule, scholars are interested in inscriptions of famous persons and original inscriptions but for historians, this sufficiently mass phenomenon, that is a source of information about typology. While certain expressive inscriptions characterize personalities, the typical ones describe social environment and the epoch. Whereas gifts, according to the gift theory by M. Mauss's, play a fundamental social role in integration of society, inscription may be an evidence of social interaction, occupational and private contacts of a person (both the grantor and the presentee). It could also supplement characteristic of a person and his/her environment or even wider – social or occupational stratum, territory, epoch. While an inscription itself is, first and foremost, a source of biographical and bibliographical data, the aggregate of inscriptions is a source of historical information about social interaction of a certain person, population of a certain area and a certain epoch.

It is asserted in the article that provincial town Vinnitsia wasn't strayed too far from administrative, commercial or scientific centers of the country of the XXth century. The statement is exemplified by inscriptions made on books repositied in the Department of Rare and Valuable Editions of the Vinnitsia Regional General-purpose Scientific Library named after K. A. Timiriazev.

Key words: inscription, autograph, dedicatory inscription, historical source, inscribed book

REFERENCES:

1. Apanovich E. M. Vkladnye, vladelcheskie, darstvennyye zapisi i pripiski perepischikov XVI-XVIII vv. na rukopisnykh knigakh TsNB AN UkrSSR // Istoriya knigi i izdatelskogo dela : sb. nauch. tr. Leningrad, 1977. S. 22-52.
2. Apanovich E. M. Zapisi na rukopisnykh knigakh TsNB AN UkrSSR // Problemy rukopisnoy i pechatnoy knigi : sb. nauch. tr. Moskva, 1976. S. 70-86.
3. Apanovich E. M. Istoricheskie zapisi na staropechatnykh i rukopisnykh drevnikh knigakh // Istoriya SSSR. 1979. №2. S. 151-161.
4. Budagova L.N. Darstvennyye nadpisi na knigakh kak istochnik kulturno-istoricheskoy informatsii // Kniga v prostranstve kultury : tez. nauch. konf. Moskva, 1995. S. 10-13.
5. Golubovskiy E. M. Bibliofilskoe izuchenie inskriptov // Aktualnye problemy teorii i istorii bibliofilstva : tez. soobshch. nauch.-prakt. konf. Leningrad, 1985. S. 26-28.
6. Iliina O.N. Avtografiy, darstvennyye i vladelcheskie nadpisi, inskripty, marginalii: k uyasneniyu ponyatiy // Knizhnoe delo na Severnom Kavkaze: istoriya i sovremennost. Krasnodar, 2007. Vyp. 4. Ch. 1. S. 201-213.
7. Moss M. Opyt o dare // Moss M. Obshchestva, obmen, lichnost. Trudy po sotsialnoy antropologii. Moskva, 2011. S. 134-285.
8. Reytblat A.I. K sotsiologii inskripta // Reytblat A.I. Pisat poperek : st. po biografike, sotsiologii i istorii literatury. Moskva, 2014. S. 157-165.
9. Sidorenko L.N. Darstvennaya nadpis na knige kak predmet nauchnogo issledovaniya // Kniga i stsena. Moskva, 1999. S. 182-187.
10. Khorkhordina T.I. Avtografiy na knigakh kak istoricheskiy istochnik: k biografii P.P. Smirnova (1882–1947) // Istochnikovedenie i istoriografiya v mire gumanitarnogo znaniya : dokl. 14-y nauch. konf. Moskva, 2002. S. 490-494.
11. Litera scripta manet : katalog avtohraviv na knyakh viddilu ridkisnykh i tsinnykh vydan Vinnytskoi OUNB im. K.A. Timiriazieva / avt. kol.: T.R. Karoieva (uklad., avt. peredmovy), O.V. Safronova, L.B. Senyk. Vinnytsia, 2016. 88 s. : il.

Статтю подано до редколегії 27.01.2018 р.

УДК 930.1:069:691.421«16-20»

Ольга Грабовська

Центр пам'ятокознавства НАН України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, аспірантка (Україна)

Джерельна база пам'ятокознавчого дослідження цегли

Анотація. У статті розглядаються особливості джерельної бази дослідження цегли з позицій пам'ятокознавства. Здійснюється спроба структурування можливих джерел у відповідності до специфіки предмету дослідження пам'ятокознавства. Автор наголошує на необхідності вивчення цегли у трьох взаємопов'язаних напрямках: дослідженні самих артефактів; окресленні історичного контексту їх створення і використання; вивченні взаємодії з сучасними суб'єктами сприйняття. За кожним з цих напрямків визначаються можливі джерела отримання інформації, здійснюється їх короткий аналіз.

Ключові слова: цегла, пам'ятка історії та культури, пам'ятокознавство, джерело інформації, група артефактів, соціалізація індивіда, Вінниця.

Сучасні урбанізаційні процеси гостро ставлять проблему збереження культурної спадщини у міському середовищі. Пам'яткоохоронна діяльність у містах передбачає проведення архітектурно-археологічних досліджень. Поширенішою категорією знахідок під час таких робіт є цегла. Вона набуває статусу пам'ятки історії та культури і акумулюється в музейних колекціях. Як наслідок, актуалізується необхідність вивчення цегли з пам'ятокознавчих позицій.

Як окрема наукова дисципліна пам'ятокознавство починає оформлюватись з останньої третини ХХ ст. Завдяки роботам П.В. Боярського [2], С.З. Заремби [12], С.І. Кота [15], Л.О. Гріффена [6], С. Б. Руденко [21] та ін. визначено об'єкт і предмет дослідження пам'ятокознавства, його місце в системі інших наук. Поряд з цим ряд проблем залишається без чіткого теоретичного узагальнення. До них належить і питання особливостей джерельної бази пам'ятокознавчих досліджень. Аналіз джерельної бази вивчення цегли м. Вінниці XVI – середини